# O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA “BOSH” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI

**Umarova Nigoraxon Xolmatovna**
Turan International University

**Annotatsiya**

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida “bosh” (*head*) komponenti ishtirok etgan frazeologik birliklarning kognitiv-semantik xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki tildagi mazkur frazeologizmlarning semantik tarkibi, konseptual asoslari, metaforik va metonimik xususiyatlari hamda lingvomadaniy jihatlarini aniqlashdan iborat. Tahlil jarayonida tavsifiy, qiyosiy-chog‘ishtirma, komponent tahlil, kontekstual va kognitiv-semantik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot natijasida “bosh” komponentining har ikki tilda aql va tafakkur, shaxs, hayot, rahbarlik, ijtimoiy mavqe va ruhiy holat konseptlarini ifodalashda faol qatnashishi aniqlandi. Shuningdek, ayrim frazeologik birliklarning semantik jihatdan muqobil bo‘lishiga qaramay, ularning obrazli asoslari va milliy-madaniy mazmunida tafovutlar mavjudligi asoslandi. Olingan natijalar qiyosiy frazeologiya, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik yo‘nalishlari uchun nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

**Kalit so‘zlar:** frazeologizm, bosh komponenti, head, kognitiv tilshunoslik, konsept, semantika, konseptual metafora, metonimiya, lingvomadaniyat, qiyosiy tahlil, obrazlilik.

**Аннотация**

В данной статье проводится сопоставительный когнитивно-семантический анализ фразеологических единиц с компонентом «бош» (head) в узбекском и английском языках. Основная цель исследования заключается в выявлении семантических, концептуальных и лингвокультурологических особенностей данных фразеологизмов. В процессе исследования применяются описательный, сравнительно-сопоставительный, компонентный, контекстуальный и когнитивно-семантический методы. Установлено, что компонент «бош» в обоих языках активно участвует в выражении концептов мышления, интеллекта, личности, жизни, руководства, социального положения и эмоционального состояния человека. Выявлены как общие концептуальные модели, так и национально-культурные различия в образной структуре фразеологических единиц. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для сопоставительной фразеологии, когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и теории перевода.

**Ключевые слова:** фразеологизм, компонент бош, head, когнитивная лингвистика, концепт, семантика, концептуальная метафора, метонимия, лингвокультура, сопоставительный анализ.

**Abstract**

This article presents a comparative cognitive-semantic analysis of phraseological units containing the component “bosh” (head) in Uzbek and English. The main objective is to identify the semantic, conceptual and linguocultural characteristics of these phraseological expressions. The research employs descriptive, comparative, componential, contextual and cognitive-semantic methods. The findings demonstrate that the component “bosh/head” actively represents such concepts as intelligence, thinking, personality, life, leadership, social status and emotional state in both languages. The study also identifies common conceptual models as well as national and cultural differences in the imagery underlying phraseological units. The results contribute to comparative phraseology, cognitive linguistics, linguoculturology and translation studies.

**Keywords:** phraseological unit, bosh component, head, cognitive linguistics, concept, semantics, conceptual metaphor, metonymy, linguoculture, comparative analysis.

## KIRISH

Jahon tilshunosligida til va tafakkur munosabatlarini o‘rganish, til birliklarining inson ongida shakllanadigan konseptual strukturalar bilan aloqasini aniqlash zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kognitiv tilshunoslikning rivojlanishi natijasida frazeologik birliklarni nafaqat tayyor til birikmalari, balki xalqning milliy tafakkuri, madaniy tajribasi va borliqni idrok etish mexanizmlarini aks ettiruvchi murakkab konseptual birliklar sifatida o‘rganish imkoniyati kengaydi.

Frazeologik birliklar tilning obrazlilik va ekspressivlik imkoniyatlarini namoyon etish bilan birga, muayyan xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi. Ularning tarkibidagi komponentlar ko‘pincha o‘z lug‘aviy ma’nosidan tashqari, ko‘chma, ramziy va assotsiativ ma’nolarni yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan somatik frazeologizmlar, ya’ni inson tana a’zolari nomlari ishtirokidagi iboralar alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Inson tana a’zolari orasida bosh o‘zining fiziologik va kognitiv vazifalari bilan alohida o‘rin egallaydi. U inson organizmining muhim qismi bo‘lishi bilan birga, tafakkur, aql, ong, shaxs, rahbarlik va hayot tushunchalari bilan ham bog‘lanadi. Shu sababli o‘zbek tilidagi “bosh” va ingliz tilidagi *head* komponentlari ishtirokidagi frazeologik birliklar keng semantik imkoniyatlarga ega.

O‘zbek va ingliz tillaridagi mazkur frazeologizmlarni qiyosiy o‘rganish ikki xalq tafakkurida mavjud umumiy konseptual mexanizmlarni hamda milliy-madaniy farqlarni aniqlashga xizmat qiladi.

**Mavzuning dolzarbligi**

Mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, somatik frazeologizmlarning kognitiv-semantik xususiyatlarini chuqur o‘rganish zarurati bilan, ikkinchi tomondan, o‘zbek va ingliz tillarida mavjud frazeologik birliklarning milliy-madaniy mazmunini qiyosiy tahlil qilish ehtiyoji bilan belgilanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida tillararo muloqot va tarjima jarayonida frazeologizmlarning mazmunini to‘g‘ri anglash muhim masalalardan biridir. Chunki frazeologik birliklarning ma’nosi har doim ham ularning tarkibiy qismlari ma’nolaridan kelib chiqavermaydi. Shu bois ularni faqat lug‘aviy tarjima qilish emas, balki konseptual va madaniy mazmunini ham hisobga olish talab etiladi.

**Tadqiqotning maqsadi va vazifalari**

Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” (*head*) komponentli frazeologizmlarning kognitiv-semantik xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- frazeologizm va somatik frazeologizmlarning nazariy xususiyatlarini yoritish;
- “bosh” va *head* komponentlarining semantik imkoniyatlarini aniqlash;
- o‘zbek va ingliz tillaridagi mazkur komponentli frazeologizmlarni semantik guruhlarga ajratish;
- frazeologizmlarning shakllanishida metafora va metonimiyaning rolini o‘rganish;
- ikki tildagi umumiy konseptual modellarni aniqlash;
- milliy-madaniy xususiyatlarni qiyosiy tahlil qilish;
- frazeologik birliklarning tarjima imkoniyatlari va muqobillik darajasini belgilash.

**Tadqiqot obyekti va predmeti**

Tadqiqot obyekti o‘zbek va ingliz tillarida “bosh” (*head*) komponenti ishtirok etgan frazeologik birliklardir.

Tadqiqot predmeti mazkur frazeologizmlarning kognitiv-semantik xususiyatlari, konseptual asoslari, obrazlilik vositalari va lingvomadaniy mazmunidan iborat.

**Tadqiqot metodlari**

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Tavsifiy metod** – frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini izohlash uchun.
2. **Qiyosiy-chog‘ishtirma metod** – o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash uchun.
3. **Komponent tahlil metodi** – frazeologik birliklar tarkibidagi semantik komponentlarni o‘rganish uchun.
4. **Kontekstual tahlil metodi** – frazeologizmlarning nutq jarayonidagi ma’nolarini aniqlash uchun.
5. **Kognitiv-semantik tahlil metodi** – frazeologizmlar asosida shakllangan konseptual modellarni ochib berish uchun.

## 1. FRAZEOLOGIZMLARNING KOGNITIV TILSHUNOSLIKDAGI NAZARIY ASOSLARI

Frazeologiya tilshunoslikning turg‘un birikmalar, ularning shakllanishi, semantikasi va nutqdagi qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganuvchi sohasi hisoblanadi. Frazeologik birliklar tarkibiy qismlarining alohida ma’nolaridan farqli ravishda, yaxlit ko‘chma ma’noni ifodalashi bilan xarakterlanadi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan frazeologizmlar insonning borliq haqidagi bilimlari va tajribalarining til orqali ifodalanish shaklidir. G. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasida inson mavhum tushunchalarni konkret jismoniy tajriba asosida anglashini ta’kidlaydi (Lakoff & Johnson, 1980).

Masalan, insonning aqliy faoliyati bosh bilan bog‘lanishi anatomik tajribaning konseptual mazmunga ko‘chishi natijasidir. Bosh inson organizmining muhim boshqaruv markazi sifatida idrok etilgani sababli, u tafakkur va aqlning ramziy ifodasiga aylangan.

Z. Kövecses metaforik konseptuallashuv jarayonida inson tanasi va hissiy tajribasining muhim o‘rnini ta’kidlaydi (Kövecses, 2010). Bu nazariy qarash somatik frazeologizmlarni tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Somatik frazeologizmlar insonning jismoniy tajribasi bilan ijtimoiy va ruhiy tajribasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni namoyon etadi. Bunda tana a’zolari nomlari mavhum tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi.

“Bosh” komponentli frazeologizmlarda quyidagi konseptual modellarni ajratish mumkin:

- BOSH – AQL VA TAFAKKUR.
- BOSH – SHAXS VA INSON.
- BOSH – RAHBARLIK VA BOSHQARUV.
- BOSH – HAYOT VA TAQDIR.
- BOSH – IJTIMOIY MAVQE.
- BOSH – RUHIY HOLAT VA HISSIY KECHINMA.

Ushbu modellar mazkur komponentning ikki tildagi semantik imkoniyatlarini tizimli ravishda o‘rganishga yordam beradi.

## 2. O‘ZBEK TILIDAGI “BOSH” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

O‘zbek tilida “bosh” leksemasi ko‘p ma’noli bo‘lib, inson tanasining bir qismi ma’nosidan tashqari, boshlanish, asosiylik, rahbarlik, aql va shaxs tushunchalarini ham ifodalaydi.

Ushbu leksema asosida shakllangan frazeologizmlarni semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratish mumkin.

**2.1. Aqliy faoliyat va tafakkur bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Bosh qotirmoq** – biror masala yoki muammo ustida chuqur o‘ylamoq, yechim izlamoq.

Ushbu iborada “bosh” inson tafakkurining markazi sifatida konseptuallashtiriladi. “Qotmoq” fe’li esa fikrlash jarayonidagi zo‘riqish va murakkablikni obrazli tarzda ifodalaydi.

Mazkur birlik “AQLIY FAOLIYAT – JISMONIY ZO‘RIQISH” konseptual modeli asosida shakllangan.

**Bosh bilan o‘ylamoq** – masalaga aql va mantiq asosida yondashmoq.

Ushbu birikmada bosh fikrlash va qaror qabul qilish markazi sifatida namoyon bo‘ladi.

**2.2. Hayot va taqdir bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Boshiga tushmoq** – biror qiyinchilik yoki noxush hodisaga duch kelmoq.

Bu birlikda bosh insonning shaxsiy hayoti va taqdirini ifodalovchi obraz vazifasini bajaradi.

**Boshiga yetmoq** – biror shaxsning halokatiga yoki o‘limiga sabab bo‘lmoq.

Mazkur frazeologizmda bosh inson hayotining ramzi sifatida qo‘llangan.

**Boshidan kechirmoq** – muayyan voqea-hodisa yoki sinovni shaxsan boshdan o‘tkazmoq.

Bu birlik insonning hayotiy tajribasi, kechinmalari va xotirasi bilan bog‘liq.

**2.3. Ijtimoiy munosabat va mavqe bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Bosh bo‘lmoq** – rahbarlik qilmoq, yetakchilik qilmoq.

Bunda boshning tana faoliyatini boshqaruvchi qism ekanligi ijtimoiy boshqaruv tushunchasiga ko‘chirilgan.

**Bosh egmoq** – hurmat ko‘rsatmoq, bo‘ysunmoq yoki mag‘lubiyatni tan olmoq.

Ushbu frazeologizmda jismoniy harakat ijtimoiy-psixologik munosabatning ramziy ifodasiga aylangan.

**Bosh ko‘tarmoq** – qarshilik ko‘rsatmoq, isyon qilmoq yoki faol harakatga kelmoq.

Mazkur birlikda yuqoriga yo‘nalish faollik, kuch va qarshilik bilan bog‘langan.

## 3. INGLIZ TILIDAGI “HEAD” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ingliz tilidagi *head* leksemasi ham ko‘p ma’noli birlik bo‘lib, anatomik ma’nodan tashqari, aql, rahbarlik, boshlanish, shaxs va ustunlik tushunchalarini ifodalaydi.

**3.1. Aqliy faoliyat bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Use your head** – aqlingni ishlat, yaxshilab o‘yla.

Ushbu iborada *head* inson tafakkurining ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilidagi “bosh bilan o‘ylamoq” birikmasiga mazmunan yaqin.

**Keep your head** – qiyin vaziyatda o‘zini yo‘qotmaslik, xotirjamlikni saqlash.

Bu birlik insonning ruhiy va aqliy muvozanatini bosh orqali konseptuallashtiradi.

**Lose your head** – o‘zini yo‘qotmoq, sarosimaga tushmoq yoki aql bilan ish tutolmaslik.

Mazkur ibora o‘zbek tilidagi “es-hushini yo‘qotmoq” va “o‘zini yo‘qotmoq” ifodalari bilan semantik jihatdan yaqin.

**Rack one's brains** – biror muammoni hal qilish uchun qattiq o‘ylamoq.

Ushbu frazeologizm o‘zbek tilidagi “bosh qotirmoq” iborasining mazmuniy muqobili hisoblanadi. Biroq obrazli tarkibda farq mavjud: ingliz tilida miya, o‘zbek tilida esa bosh obrazi asosiy o‘rinda turadi.

**3.2. Hissiy holat bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Head over heels** – qattiq sevib qolmoq, oshiq bo‘lmoq.

Ushbu birlik insonning kuchli hissiy holatini obrazli tarzda ifodalaydi. Ayniqsa, *head over heels in love* shaklida keng qo‘llanadi.

**Go to someone's head** – muvaffaqiyat yoki maqtov sababli mag‘rurlanib ketmoq.

Bu frazeologizmda bosh insonning o‘zini baholash va ruhiy holati bilan bog‘lanadi.

**3.3. Ijtimoiy mavqe va ustunlik bilan bog‘liq frazeologizmlar**

**Be the head of something** – muassasa, tashkilot yoki guruhga rahbarlik qilmoq.

Bu birlik o‘zbek tilidagi “bosh bo‘lmoq” iborasi bilan semantik jihatdan mos keladi.

**Head and shoulders above** – boshqalardan ancha ustun bo‘lmoq.

Ushbu frazeologizmda jismoniy balandlik obrazi sifat, qobiliyat va darajadagi ustunlikni ifodalash uchun ishlatiladi.

**Put one's head on the line** – o‘zini xavf ostiga qo‘ymoq, katta tavakkal qilmoq.

Mazkur iborada bosh inson hayoti va xavfsizligining ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

## 4. O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING QIYOSIY-KOGNITIV TAHLILI

O‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” komponentli frazeologizmlarning qiyosiy tahlili natijasida ularning semantik jihatdan o‘xshash va farqli tomonlari aniqlanadi.

Quyidagi jadvalda ayrim frazeologik birliklar va ularning ingliz tilidagi mazmuniy muqobillari keltirilgan.

| O‘zbek frazeologizmi | Ingliz tilidagi muqobili | Semantik mazmun |
|---|---|---|
| Bosh qotirmoq | Rack one's brains | Chuqur o‘ylamoq |
| Bosh bo‘lmoq | Be the head of | Rahbarlik qilmoq |
| Bosh egmoq | Bow one's head | Hurmat yoki bo‘ysunishni ifodalamoq |
| Bosh ko‘tarmoq | Raise one's head | Qaddini rostlamoq, faollashmoq |
| Boshini yo‘qotmoq | Lose one's head | O‘zini yo‘qotmoq |
| Bosh bilan o‘ylamoq | Use one's head | Aql bilan ish tutmoq |
| Boshiga tushmoq | Have something fall upon someone | Boshiga muammo yoki tashvish tushmoq |

Jadvaldagi birliklar orasida to‘liq va qisman muqobillik holatlari kuzatiladi. Masalan, “bosh bo‘lmoq” va *be the head of* birliklarida ham tarkibiy, ham semantik o‘xshashlik mavjud.

“Bosh qotirmoq” va *rack one's brains* iboralarida esa semantik muqobillik mavjud bo‘lsa-da, obrazli asoslar turlicha. Birinchi iborada boshning qotishi, ikkinchisida miyaning zo‘riqishi orqali aqliy faoliyat ifodalanadi.

Shuningdek, “bosh egmoq” va *bow one's head* birliklari jismoniy harakat orqali hurmat, itoat va ijtimoiy munosabatni ifodalashi bilan umumiylikka ega.

Shu bilan birga, ingliz tilidagi *head over heels* iborasini o‘zbek tiliga aynan tarkibiy jihatdan tarjima qilish mumkin emas. Uning mazmuni “qattiq sevib qolmoq” yoki “oshiq bo‘lmoq” shaklida beriladi. Bu esa frazeologik muqobillikda semantik ekvivalentlikning tarkibiy o‘xshashlikdan ustun turishini ko‘rsatadi.

## 5. “BOSH” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING KONSEPTUAL MODELLARI

Kognitiv-semantik tahlil asosida o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarning quyidagi asosiy konseptual modellarini ajratish mumkin.

**5.1. BOSH – AQL VA TAFAKKUR**

Bu model har ikki tilda keng tarqalgan bo‘lib, insonning aqliy faoliyati bosh bilan bog‘lanishini ifodalaydi.

O‘zbek tilida:

- Bosh qotirmoq.

- Bosh bilan o‘ylamoq.

Ingliz tilida:

- Use your head.
- Keep your head.
- Lose your head.
- Rack one's brains.

Ushbu birliklarda bosh yoki miya insonning intellektual faoliyatini ifodalovchi konseptual markaz sifatida namoyon bo‘ladi.

**5.2. BOSH – SHAXS VA INSON**

Bu modelda tana a’zosi butun insonni yoki shaxsni ifodalash uchun ishlatiladi. Bunday ma’no metonimik ko‘chish asosida shakllanadi.

Ingliz tilidagi *per head* birikmasi “har bir kishi hisobiga” ma’nosida qo‘llanadi. Bunda bosh butun insonni anglatadi.

O‘zbek tilida ham “har bosh chorvaga” kabi birikmalarda bosh sanash birligi sifatida ishlatiladi.

**5.3. BOSH – RAHBARLIK VA BOSHQARUV**

Bu modelda boshning inson organizmidagi yetakchi vazifasi ijtimoiy boshqaruv tushunchasiga ko‘chiriladi.

O‘zbek tilida “bosh bo‘lmoq”, ingliz tilida *be the head of* birliklari ushbu konseptning yaqqol ifodasidir.

**5.4. BOSH – HAYOT VA XAVF**

Bosh inson hayotining muhim anatomik qismi bo‘lganligi sababli, u hayot va xavfsizlik konseptlari bilan bog‘lanadi.

O‘zbek tilida “boshiga yetmoq”, ingliz tilida *put one's head on the line* kabi birliklarda mazkur model namoyon bo‘ladi.

**5.5. BOSH – RUHIY MUVOZANAT**

Ingliz tilidagi *keep your head* va *lose your head* frazeologizmlari insonning ruhiy holati va o‘zini boshqarish qobiliyatini ifodalaydi.

O‘zbek tilidagi “o‘zini yo‘qotmoq”, “es-hushini yo‘qotmoq” birliklari bilan semantik yaqinlik mavjud.

Ushbu misollar bosh komponentining faqat anatomik yoki intellektual ma’noda emas, balki psixologik holatlarni ifodalashda ham muhim ekanligini ko‘rsatadi.

## 6. FRAZEOLOGIZMLARNING METAFORIK VA METONIMIK XUSUSIYATLARI

“Bosh” komponentli frazeologizmlarning shakllanishida metafora va metonimiya asosiy kognitiv mexanizmlardan hisoblanadi.

Metafora bir tushuncha sohasining boshqa tushuncha sohasi orqali anglanishini bildiradi. Masalan, “bosh bo‘lmoq” iborasida inson tanasining boshqaruvchi qismi ijtimoiy boshqaruv tushunchasiga ko‘chirilgan.

Metonimiya esa bir tushuncha bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan boshqa tushuncha orqali ma’no ifodalash mexanizmidir. Masalan, ingliz tilidagi *per head* birikmasida bosh butun insonni ifodalaydi.

Tahlil natijasida quyidagi mexanizmlar aniqlandi:

| Kognitiv mexanizm | Misol | Ifodalanadigan ma’no |
|---|---|---|
| Konseptual metafora | Bosh bo‘lmoq | Rahbarlik |
| Konseptual metafora | Bosh qotirmoq | Aqliy zo‘riqish |
| Konseptual metafora | Head over heels | Kuchli sevgi |

| Kognitiv mexanizm | Misol | Ifodalanadigan ma’no |
|---|---|---|
| Metonimiya | Per head | Bir kishi hisobiga |
| Metonimiya | Boshiga yetmoq | Inson hayotiga nuqta qo‘ymoq |
| Fazoviy metafora | Bosh ko‘tarmoq | Faollik va qarshilik |

Mazkur birliklar insonning jismoniy tajribasi va mavhum tafakkuri o‘rtasidagi uzviy aloqani ko‘rsatadi.

**7. FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI VA TARJIMA MUAMMOLARI**

Frazeologik birliklar har bir xalqning milliy-madaniy tajribasini aks ettiradi. Shu sababli ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida nafaqat lug‘aviy ma’no, balki obrazlilik, emotsional-ekspressivlik va kontekstual xususiyatlar ham hisobga olinishi kerak.

O‘zbek tilidagi “bosh egmoq” iborasi hurmat, ehtirom va bo‘ysunish kabi ma’nolarni anglatadi. Ingliz tilidagi *bow one's head* birligi ham shunga yaqin mazmunni ifodalaydi. Bu holat insonning jismoniy harakati asosida shakllangan umumiy konseptual model mavjudligini ko‘rsatadi.

Biroq ayrim birliklarda milliy obrazlar farqlanadi. Masalan, “bosh qotirmoq” iborasining ingliz tilidagi mazmuniy muqobili *rack one's brains* hisoblanadi. Tarjimada so‘zma-so‘z shaklni saqlash emas, balki asl frazeologizmning kommunikativ mazmunini yetkazish muhimdir.

Frazeologik tarjimada quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

1. **To‘liq frazeologik muqobil orqali tarjima:** “Bosh bo‘lmoq” – *be the head of*.
2. **Qisman muqobil orqali tarjima:** “Bosh egmoq” – *bow one's head*.
3. **Semantik muqobil orqali tarjima:** “Bosh qotirmoq” – *rack one's brains*.
4. **Izohli tarjima:** *Head over heels* – “qattiq sevib qolmoq”.

Demak, frazeologik tarjimada birlikning ichki obrazini, semantik mazmunini va milliy-madaniy kontekstini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

**TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA**

O‘tkazilgan qiyosiy-kognitiv tahlil natijasida o‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” (*head*) komponentli frazeologizmlarning bir nechta umumiy va farqli xususiyatlari aniqlandi.

Birinchidan, har ikki tilda bosh insonning aqliy faoliyati va tafakkur markazi sifatida konseptuallashtiriladi. Bu holat insonning universal anatomik va kognitiv tajribasi bilan izohlanadi.

Ikkinchidan, bosh komponenti rahbarlik va boshqaruv konseptini ifodalashda ham faol qo‘llanadi. Bunda tana a’zosining fiziologik vazifasi ijtimoiy munosabatlarga ko‘chiriladi.

Uchinchidan, ikki tildagi frazeologizmlar tarkibiy jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lishi yoki butunlay farqlanishi mumkin. Biroq semantik mazmunning o‘xshashligi ularning tarjimada muqobil sifatida qo‘llanishiga imkon beradi.

To‘rtinchidan, ingliz tilidagi ayrim frazeologizmlarda ruhiy muvozanat va individual hissiy holatni ifodalash xususiyati yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida esa “bosh” komponentli birliklarda hayot, taqdir, hurmat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq ma’nolar ham faol uchraydi. Biroq bu kuzatuvlar umumiy milliy xususiyat haqidagi mutlaq xulosa emas, balki tahlil qilingan misollar doirasidagi tendensiyadir.

Beshinchidan, mazkur frazeologizmlarning semantik shakllanishida konseptual metafora, metonimiya va fazoviy obrazlar muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, “bosh” komponenti o‘zbek va ingliz tillarida insonning jismoniy tajribasidan kelib chiqqan holda murakkab konseptual mazmunni ifodalovchi ko‘p qirrali lingvistik vosita hisoblanadi.

**ILMIY YANGILIK**

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- o‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” (*head*) komponentli frazeologizmlar kognitiv-semantik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilindi;
- mazkur frazeologizmlarning asosiy semantik-konseptual guruhlari ajratildi;
- frazeologik birliklarning shakllanishida metafora va metonimiyaning o‘zaro munosabati yoritildi;
- ikki tilda umumiy konseptual modellar va obrazli tarkibdagi farqlar aniqlandi;
- frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi muqobillik xususiyatlari ko‘rsatildi.

**XULOSA**

O‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” (*head*) komponentli frazeologizmlarning kognitiv-semantik tahlili quyidagi ilmiy xulosalarni chiqarish imkonini berdi.

1. “Bosh” komponenti har ikki tilda yuqori semantik faollikka ega bo‘lib, anatomik ma’nodan tashqari aql, tafakkur, shaxs, rahbarlik, hayot, ruhiy holat va ijtimoiy mavqe tushunchalarini ifodalaydi.

2. Mazkur frazeologizmlarning shakllanishida insonning jismoniy tajribasi muhim manba vazifasini bajaradi. Boshning organizmdagi yetakchi o‘rni uning aql va boshqaruv konseptlari bilan bog‘lanishiga asos bo‘lgan.

3. O‘zbek va ingliz tillarida “bosh – aql”, “bosh – rahbarlik”, “bosh – shaxs” va “bosh – hayot” kabi umumiy konseptual modellar mavjud.

4. Frazeologik birliklarning obrazli tarkibida milliy-madaniy farqlar namoyon bo‘ladi. Masalan, “bosh qotirmoq” va *rack one's brains* birliklari bir xil mazmunni ifodalasa-da, ularning obrazli asoslari turlicha.

5. Frazeologizmlarning tarjimasida tarkibiy muvofiqlikdan ko‘ra semantik va pragmatik muvofiqlik muhimroq hisoblanadi. Shu bois ayrim birliklar to‘liq muqobil bilan, boshqalari esa izohli yoki semantik tarjima orqali beriladi.

6. “Bosh” komponentli frazeologizmlarni kognitiv-semantik jihatdan o‘rganish til, tafakkur va madaniyat munosabatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Umuman olganda, o‘zbek va ingliz tillaridagi “bosh” komponentli frazeologizmlar insonning universal jismoniy tajribasi hamda milliy-madaniy dunyoqarashining o‘zaro ta’siri natijasida shakllangan murakkab lingvistik birliklardir. Ularning qiyosiy tadqiqi frazeologik tizimlarning semantik imkoniyatlarini aniqlash bilan birga, tillararo muloqot va tarjima jarayonining samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
3. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

4. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.
5. Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
6. Kunin, A. V. (1984). *Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar*. Moskva: Russkiy yazyk.
7. Раҳматуллаев, Ш. (1992). *Ўзбек тилининг фразеологик луғати*. Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти.
8. Ҳожиев, А. (2002). *Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати*. Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.
9. Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/
11. Cambridge Dictionary. Cambridge University Press. https://dictionary.cambridge.org/
12.